

Иваненко А. А., кандидат исторических наук, доцент, научный сотрудник, Украинский институт национальной памяти (Украина, Киев), Ivanenko@memory.gov.ua

К вопросу численности личного состава царских гарнизонов Левобережной Украины после заключения “Московских статей” 1665 года

На основе архивных и опубликованных материалов проводится анализ численности военных контингентов царских залог, размещенных в украинских городах Левобережья, в период от принятия “Московских статей” к началу антимосковского восстания в 1668 г. Всестороннее и глубокое исследование проблемы численности личного состава царских гарнизонов является чрезвычайно важным для определения их военного потенциала, без чего, в свою очередь, невозможно объективное освещение той экспансионистской политики московского правительства, которую он проводил относительно казацко-гетманского государства во второй половине 60–х годов XVII ст.

Ключевые слова: царское правительство, московские воеводы, военные гарнизоны, комплектование, дезертирство.

* * *

УДК 94(477)

Мотричук Р. Г.
старший викладач кафедри економічної теорії,
Український державний університет
фінансів та міжнародної торгівлі
(Україна, Київ), motrichuk@ukr.net

**НАЦІОНАЛЬНІ ГРОМАДСЬКІ ОБ’ЄДНАННЯ
НА ПОЧАТКУ 20–Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ**

На основі архівних матеріалів, періодичних видань та монографій аналізується становище небільшовицьких національних громадських об’єднань на початку 20–х рр. ХХ століття. Визначається їх структура, основні напрями впливу на національні громади України. Зроблено висновок, що на території Української СРР у 20–ті роки існувало ряд громадських організацій національних меншин. Вони були невід’ємною частиною суспільно-політичного та економічного життя національних меншин. Держава тримала процес розвитку громадської ініціативи різних національних груп у певних рамках і контролювала їх вплив на місцеве населення та місцеві органи влади, що стало причиною появи спеціального виборчого закону та ряду інструкцій щодо обмежень у праві обирати і бути обраним. В другій половині 1920–х років компартійні органи ліквідували шляхом заборон та репресій керівного активу всі національні громадські об’єднання в СРСР.

Ключові слова: громадська організація, національні меншини, компартійний режим, ліквідація.

Здобуття Україною державної незалежності створило умови для кардинальних зрушень у суспільно-політичному житті українського народу, які знайшли своє вираження у процесі побудови громадянського суспільства. Актуальність вивчення громадянського руху в УСРР 1920–30–х років визначається тим, що радянське суспільство, за деклараціями правлячої партії, мало об’єднати в собі всі національні, економічні, культурно-гуманітарні рухи та організації різних соціальних груп та національностей. Однак компартійні органи одразу розпочали активну боротьбу з громадським рухом національних меншин та насаджувати власні компартійні та про радянські псевдо громадські структури. Це призвело до ігнорування владними органами інтересів різних соціальних та національних груп. Тому проблема історії діяльності громадських об’єднань національних меншин в період формування тоталітарного суспільства в СРСР є актуальною у сучасному українському полі етнічному суспільстві і потребує детального компаративного аналізу.

Упродовж десятиліть існування комуністичного тоталітаризму радянська історіографія спотворювала або замовчувала сутність і історичну роль національних громадських об’єднань в житті України. Створювались пропагандистські штампи, якими були наповнені роботи придворних радянських історіографів. Прорив у

дослідженні історії громадського руху національних меншин розпочався після проголошення незалежності України. Заповнення прогалів у вітчизняній історіографії сприяли дослідження М. А. Журби [5], В. В. Ченцова [18], Л. Якубової [19; 20]. Однак у роботах сучасних українських істориків розглядаються окремі аспекти історії національної громадської ініціативи України. Тому метою нашої статті є спроба аналізу становище небільшовицьких національних громадських об’єднань на початку 20–х рр. ХХ століття, визначення їх структури, основних напрямків впливу на національні громади України.

За часів влади царату на території українських губерній існувала ціла низка різних за своїм призначенням громадських організацій національних меншин. Найбільш активними і чисельними серед них були єврейські, польські, німецькі. Із поваленням самодержавства на Україні відбулося значне поживлення суспільно-політичної активності національних меншин. Цей процес залежав від території проживання певного етносу та способу виробництва. Більш активними були жителі губернських і повітових міст. Меншу активність проявляло сільське населення. В силу історичних обставин євреї в основному проживали у містах та містечках Правобережної України і були більш активними у суспільному житті, ніж німці та поляки, які проживали як правило у селах. Сільськогосподарська праця забирала у них багато часу, і тому вони були менш активними порівняно з євреями.

У національних селах Правобережної України та сільськогосподарських колоніях Півдня існували традиційні організації, які мали релігійне забарвлення і функціонували виключно у територіальних межах окремого населеного пункту. Вони створювались за ініціативою місцевої громади та не мали ніякого централізованого управління. Не маючи можливості напряму впливати на них, компартійні органи розглядали їх як антирадянські.

У жовтні 1921 року на міжвідомчій нараді з питань взаємовідносин органів влади та “дрібнобуржуазних організацій нацменшин. Національні утворення греків, євреїв, німців та інших національностей кваліфікувалися як ворожі, клерикально-контрреволюційні куркульські спілки, які навіть не мали права на існування. У грудні 1921 року було накладено заборону на діяльність “Спілки південноросійських елінів і громадян грецької раси Маріупольського повіту”. Спілка, поряд із налагодженням продовольчої взаємодопомоги в умовах голоду, що охопив у цей час південь України, ставила за мету захист грецького населення від реквізицій більшовицької влади, а також організацію емігрантського руху приазовських греків на історичну батьківщину. Зрозуміло, що їх діяльність аж ніяк не вписувалася в систему функціонування радянських громадських об’єднань [5, с. 112].

Часом відродження національної свідомості національних меншин України і оформлення національного руху під гаслом “національної злагоди” стали революційні події 1917 року.

10 липня 1917 року в Таганрозі відбувся Перший Всеросійський з’їзд елінів, в роботі якого взяли участь 40 делегатів із Закавказзя, Маріуполя, Одещини, Києва та Криму. Керівництво з’їзду звернулося до делегатів з

закликом створювати на місцях політичні клуби і спілки для захисту правових і національно-культурних потреб. В доповідях і виступах учасників багато уваги приділялось детальному обговоренню проблем автономії грецької церкви, пропонувалось організувати шість окремих еллінських єпископатів, повернення відібраного раніше церковного та монастирського майна. З'їзд сприяв активізації грецького національного руху на Україні [11, с. 264].

На початку листопада 1917 року в Маріуполі зібралась ініціативна група, а 10 листопада відбулися збори представників волосних грецьких спільнот. 20 листопада 1917 року Центральна Рада Всеросійської спілки еллінів випустила відозву "До греків Росії" з повторним закликом об'єднати місцеві сили. Новостворена спілка отримала вітальну телеграму від Генерального секретаріату з національних справ за підписом О.Шульгина. У листі-відповіді ради Маріупольського союзу грецького народу, окрім подяки. Висловленій Центральній Раді за привітання, наводилися цікаві відомості щодо відношення кількості греків у Маріупольському повіті до загальної чисельності населення, одержані за переписом, проведеним до виборів в оновлене волосне земство: 155 тис. греків на 304 тис. усіх мешканців повіту [2, с. 84].

Оформлення національної організації завершилося на з'їзді представників грецького народу Маріуполя й Маріупольського повіту, що почав свою роботу 2 грудня 1917 року. Усього на з'їзд прибуло 43 делегати: 6 представників рад селянських делегатів, 21 – волосних земств, 10 – сільських сходів. Крім того на з'їзд прибули представники "Спілки греків-нащадків вихідців з Криму" [19, с. 59].

На з'їзді обговорювалось питання про політичне становище греків у Росії, обговорювались та були затверджені програма та основні положення статуту Маріупольської спілки еллінів. Спілка увійшла на автономних засадах до складу Всеросійської спілки еллінів. Очолив товариство адвокат І. Я. Пічахчі, його заступниками стали І. Я. Петров та Д. О. Хараджаєв.

З'їзд закликав греків об'єднуватися на вікові, соціальні відмінності і місце проживання. Проте національний характер організації не був спроможний зняти з порядку денного соціально-економічні питання. Вирішити земельне питання передбачалося шляхом передачі всіх земель у грецький національний фонд. Що ж до нерівномірності розподілу землі серед різних соціальних верств, то це питання не розглядалося. Доповідач І. Я. Пічахчі зазначив лише про необхідність виправлення історичної несправедливості стосовно греків з боку царського уряду. У політичній царині було висунуте гасло досягнення повної соціальної автономії в економічній, адміністративній і культурній сферах. Запроваджувалась ідея необхідності створення національних грецьких військових формувань. Військову службу греки мали відбувати у межах Маріупольського повіту в грецьких частинах, з грецьким офіцерським складом [19, с. 60].

З'їзд "як контрреволюційний" було розігнано Червоною гвардією.

За відомостями спеціальної комісії ВУЦВКа, у 1920 році маріупольські греки вступили у відносини з таганрогською організацією "Прометей", яка мала метою

встановлення зв'язків з Грецією для гуманітарної допомоги голодуючому населенню. Вони обрали навіть представників від сіл маріупольщини, які повинні були репрезентувати грецьке населення краю. Та далі цього справа не пішла.

З 1923 року в Одесі діяв Грецький комітет допомоги малозабезпеченим представникам грецької етнічної спільноти.

У 1921 році один із організаторів колишньої Всеросійської спілки еллінів, Н. С. Костоманов, намагався встановити зв'язки з місцевими греками, які висловлювали бажання емігрувати до Греції. Проте обставини та результати цих контактів залишилися невідомими [2, с. 87].

Нова спроба оформлення національної організації грецького населення Маріупольщини відбулася у грудні 1921 року. Ініціатори створення організації переслідували соціально-економічну і політичну мету. Вона полягала у економічному захисті інтересів грецького населення регіону, більш заможного у порівнянні з іншим селянством повіту.

12 грудня 1921 р. до Маріупольського повітового виконкому було подано заяву про реєстрацію "Спілки південноросійських еллінів і громадян грецької раси Маріупольського повіту". 26 грудня після розгляду заяви Секція національних меншин Укрнаркому відмовила у реєстрації спілки. Основними причинами були голод та небезпека еміграції греків Приазов'я, а також негативне ставлення до жовтневого перевороту, політики більшовиків та активній участі греків у махновському русі [13, арк. 46]. Зрозуміло, що її діяльність аж ніяк не вписувалася в систему функціонування радянських громадських об'єднань.

Поставивши практично під заборону діяльність традиційних грецьких громадських організацій, більшовицький режим усіляко сприяв створенню в середовищі греків так званих класових спілок в особі комнезамів, комітетів взаємодопомоги, кооперації та профспілок. Використовуючи їх соціальну опору, комуністи мали за мету поставити національне село під державний контроль, розколоти селянську масу і підпорядкувати її своїй ідеології.

Активізації процесам радянської греків України в 20-ті роки ХХ століття мала робота громадської організації "Комісія з вивчення грецької національності", яка була створена 7 вересня 1925 року при Комісії нацменшин [7, с. 114]. Членами комісії була пророблена значна робота: в клубах, бібліотеках і інших культурно-освітніх закладах було виявлено видання грецької літератури, зроблено фотографічні знімки пам'яток грецької культури. Досить швидко діяльність Комісії почала залежати від волі компартійних органів. Нерідко рішення Комісії не реалізовувались. Так, 7 червня 1926 року на засіданні Комісії було вирішено, що в Маріупольській педагогічній технікумі будуть прийматися лише греки, а студенти інших національностей будуть направлятися на навчання до Бердянського педтехнікуму. Народний комісаріат освіти активно виступив проти повної еллінізації Маріупольського педагогічного технікуму. 3 липня 1926 року було прийнято компромісне рішення про організацію грецького відділу при Маріупольському педтехнікуму. Громадська організація

Комісія з вивчення грецької національності” працювала недовго, так як її діяльність була утруднена організаційними, політичними та фінансовими моментами [11, с. 271].

Окремо слід виділити молодіжні громадські організації національних меншин. У 1926 році у республіці проживало близько 370 тис. єврейських юнаків та дівчат віком від 15 до 24 років. З 496 тис. чоловіків польської меншини Української СРР молодь становила близь 18% (тобто 86 тис. осіб). Переважно у сільській місцевості проживало 68 тис. молодих німецьких юнаків та дівчат [8, с. 12–13].

Небільшовицькі громадські організації розглядалися компартійним режимом як конкуренти нових пролетарських громадських об'єднань. Тому, захопивши владу, більшовики насамперед ставили за мету зламати опір можливих противників класових інтересів пролетаріату. Політичне бачення долі власне національних організацій та їх активу визначила прийнята у лютому 1924 року Державним політичним управлінням таблиця неблагонадійних категорій громадян. За якою значна частина населення (колишні члени політичних партій і громадських організацій, націоналісти “всех мастей і оттенков”, працівники дореволюційних правоохоронних органів та ін.) підпадали під негласний контроль з боку НКВС та ДПУ [10, с. 159]. В контексті даної постанови більшовицька влада і вела активну діяльність по знищенню національного громадського руху.

Тривалою і драматичною була історія боротьби більшовицької влади з польськими релігійно-громадськими організаціями “ружинців” і “терціарів”, “Жива Ружа”, “Таємниці”, “Братчиків”. Знаходячись до середини 20-х років під офіційною забороною, відсторонені від участі в легальному громадському житті, вони користувалися великим впливом на польське селянство, оскільки були носіями його національних традицій і самосвідомості. Гуртки “ружинців” і “терціарів” діяли практично в усіх селах, де проживали поляки. Так, в с. Гречани Проскурівського району в 1925 році налічувалося 20 таких гуртків, в с. Зеленому Війтовецького району – 30. Кожен гурток в середньому об'єднував 20–30 осіб переважно бідноти й середняків. Гуртківці були тісно пов'язані із католицьким духовенством. Кожен член організації зобов'язаний був бути взірцевим поляком-католиком, який є патріотом свого народу та віри. Він мав виконувати всі доручення ксьондза та керівництва товариства, агітувати односельців за здійснення релігійного обряду, захищати інтереси костюлу і католицької церкви [17, арк. 3].

Діяльність польських організацій ішла у розріз з політикою компартійних органів. Нелегальність товариств формувала серед їх членів засади підпільної роботи. Тому у цих організаціях була жорстка дисципліна. Для того щоб стати членом товариства потрібно було мати не менше одного року кандидатського стажу та поручительство 2–ох її членів. Кандидатуру на вступ розглядав актив організації, який здійснював контроль за членським активом організацій [12, арк. 20].

Форми культурно-освітньої роботи були досить різноманітними. Вони зводилися в основному до релігійних читань та співів псалмів. Також досить часто в гуртках проводилися бесіди на політичні теми, під час

яких піддавалися критиці негативні явища в суспільно-політичному житті, засуджувалися негативні вчинки комуністів та комсомольців.

Перед заняттями гуртків та після них влаштовувалися також ігри, танці, співи. Духовенство організувало хорові, драматичні та добровільні гуртки.

Громади “ружинців” і “терціарів” організували економічну підтримку маломісних господарств більш заможними, формували ставлення польської людності до національної політики радянської влади в її конкретних господарсько-політичних проявах. В середовищі гуртківців критикувалися радянські видання, велася кампанія проти офіційних часописів. При цьому використовувалися спеціальна література, яка надходила з-за кордону. у Вінницькому окрузі в гуртках користувалися книжками, у яких були аркуші, де на одному боці сторінки містилися певні витяги із соціальних наук чи якісь гасла комуністичної партії, а на зворотному – критика цих положень з релігійної точки зору [8, с. 46].

Компартійні органи розуміли, що миттєво вони не зможуть викоринити вплив релігійних організацій на національні громади, а тому прагнули взяти під контроль процеси та події пов'язані із здійсненням релігійних обрядів. За обіжником НКВС від 9 грудня 1924 року для здійснення обрядів на вулицях релігійні громади повинні були подати до владних структур спеціальну заяву з проханням дозволу на це та сплатити грошовий податок. Якщо вони хочуть зібратися на квартирі або у приватному будинку для здійснення релігійних обрядів – повинні обов'язково повідомити місцевий адмінвідділ або райвиконком про місце та час такого зібрання. У грудні 1925 року з метою полегшення контролю за діяльністю польських релігійних організацій Всеукраїнська конференція польбюро КП(б)У прийняла рішення про їх легалізацію [14, арк. 77].

Проте і надалі влада вбачала в гуртках “ружинців” і “терціарів” серйозну перешкоду радянзації польської етностпільності, а прояви громадської активності з їх боку одночасно кваліфікувалися як діяльність антисуспільних сил. У документах ЦК КП(б)У під грифом “цілком таємно” говорилося про антирадянські настрої польського населення. У спецзведенні від 20 липня 1929 р. підкреслювалося, що підготовка до з'їзду сприяла значному похваленню антирадянських настроїв серед польських елементів, а шовіністично налаштовані куркульство, польське духовенство й церковники “використовують всі моменти, якими можна було б дискредитувати радянську владу в очах поляків”. Члени релігійних гуртків “Ружинці” й “Терціари” заявляли про переслідування віруючих, про боротьбу влади з релігією, про заборону релігійного виховання, а також про недостатнє культурне обслуговування польського населення [4, с. 38].

Більшовицький режим прагнув ліквідувати існуючі гуртки, інкримінуючи їм антирадянську пропаганду, тероризм, шпигунство, як це було в 1928 року с. Гречанах Проскурівського округу. Місцевий осередок “Терціарів” було звинувачено у підпалі школи. ЦКНМ скерувала матеріали справи до прокуратури УСРР з клопотанням про організацію кваліфікованого розслідування справи. Було порушено кримінальну справу.

25 лютого 1928 року завідувач Польського бюро ЦК КП(б)У Теодор надіслав таємного листа до Польського бюро ЦК ВКП(б) з пропозицією використати цю кримінальну справу для проведення масштабного католицького процесу. В ньому мали фігурувати організації терціяр [10, с. 181].

Слідчий ГПУ, прибувши на “місце злочину”, з’ясував безпідставність цих звинувачень. Не бажаючи міжнародного розголосу, 1930 року ДПУ Української СРР справу закрило [17, арк. 10].

25 лютого 1929 року політбюро ЦК ВКП(б) надіслало до України директиву про боротьбу з терціярськими організаціями, які, на його думку були “Однією з головних опор польського куркульства й агентів польського фашизму” [6, с. 296].

Незважаючи на репресії, “ружинці” і “терціяри” зберегли свої організації в окремих районах України до другої половини 30-х років. Так, в селах із польським населенням Городокського району Вінницької області в серпні 1936 року діяло 46 гуртків, кожен кількістю 10–15 чоловік. Цілком усунуті від місцевого самоврядування, просвітництва та інших традиційних сфер діяльності гуртки займалися виключно відправленням релігійних обрядів [5, с. 114].

З 12 жовтня 1925 року до 2 грудня 1927 року на Київщині функціонувало польське національне товариство “Праця”, у 1923–1927 роках у Києві існувало Грузинське товариство [15, арк. 9].

З 1921 року в Україні функціонувало Товариство болгар, яке своїм завданням ставило культурно-просвітницьку та матеріальну допомогу болгарській громаді УСРР.

В Українській СРР у 20–ті рр. ХХ ст. налічувалось декілька німецьких релігійних організацій. Вони об’єднувалися у гуртках, яких було особливо багато в менонітських колоніях, близь 88 тис. молодих людей. Ці гуртки працювали під керівництвом духовенства або інтелігенції. Найбільшу частину менонітської молоді охоплював БАПСОМОЛ. До його лав входили представники різних верств, але переважали юнаки і дівчата з порівняно заможних родин. Ця організація являла собою ряд релігійних гуртків і груп, що діяли у більшості менонітських колоній. Певної організаційної форми вони не мали, і склад їх не був постійним. Гуртувалися ці осередки навколо провідників, а часто – навколо вчительства. Подібно до польських організацій він не мав централізованого керівництва та координації своєї діяльності. Проте регулярні наради провідників, які очолювали організації, сприяли підтриманню тісного зв’язку та обміну інформацією між ними [9, с. 72].

Практична робота організацій виявлялась в організації релігійних вечорів, обговореннях Біблії та хорового співу псалмів. Крім релігійної діяльності, ці гуртки проводили й нелегальну політичну роботу. Неофіційну підтримку БАПСОМОЛу надавала організація “Сільськогосподарського союзу нащадків голландських вихідців на Україні”. Товариство надавало гуртківцям і матеріальну допомогу.

Загалом кількість національних релігійних організацій у республіці була досить велика. За даними адміністративного відділу Харківського губвиконкому в першій половині 1925 року у Харківській губернії діяли такі релігійні об’єднання та секти: 18 – іудейських, 2 –

римо-католицьких, по одній протестансько-лютеранських, караїмських та мусульманських, 5 – менонітських [1, с. 55].

Проти релігійних організацій активно працювали радянські органи безпеки. Їх робота полягала, перш за все, у розкладанні даних організацій. З цією метою створювались сепаратистські рухи (наприклад, “вільних лютеранських общин”); підтримувались самостійні приходи, лояльних до радянської влади пасторів, а також компрометувались священики. Так, під наглядом ГПУ в 1927 році перебувало шість баптистських, 10 римо-католицьких, 11 лютерансько-євангелічних общин Одеського округу. Встановлювались особи, що навчали німецьких дітей “закона божому”; пастори, і отримували за кордону літературу релігійного змісту, а також ті, які допускали у своїх проповідях антирадянські висловлювання; керівники гуртків, де вивчали релігійні пісні [18, с. 19].

У доповідній записці завідуючого литовським підвідділом Відділу національних меншин від 6 вересня 1923 року, аналізується ситуація з литовськими християнськими організаціями. Всі організації Одеської та Донецької губерній, зокрема і союз “Святої Зігги в Одесі”, оголошувались контрреволюційними, за зв’язки з литовською державою, отримання закордонної літератури та допомогу литовським біженцям [16, арк. 25].

Отже, релігійні громади та сектантські організації національних меншин використовували різноманітні форми й методи роботи серед молоді, як утворення різного роду “світських” гуртків, курсів крою та шиття, майстерень, артілей, трудових товариств. З цією метою влаштовувалися також вечори, спортивні змагання, виступи хорів, музичні заходи тощо. Усе це приваблювало молодь.

На початку 20-х рр. ХХ ст. органи ГПУ фіксували у своїх звітах інформацію про діяльність в німецьких школах учнівських спілок “Конкордія”, гуртків рукоділля, спілок німецьких вчителів “Космос-Ферейн” і т.п. організацій. Їх звинувачували у поширенні реакційних, антирадянських думок. З метою підірвати вплив цих національних громадських організацій органи ГПУ накопичували матеріали про їх діяльність, а також співпрацю з організаціями “Аусланддейче”, “Центральний комітет німців Росії”, “Берлінський комітет допомоги німцям Росії”, “Колоніст”, “Дерувіт”, “Цепелін”, які займалися збором даних про власників німецького військового займу, заяв колоністів про збитки, спричинені війною та революцією, жертв на різні потреби [18, с. 19].

У 1925 році група циганської інтелігенції звернулася у відділ національностей ВЦВК з проханням посприяти затвердженню статуту Всеросійської спілки циган і одержанню субсидій на організаційну і культурну роботу та перехід до осілого життя і продуктивної праці. Метою спілки були (згідно статуту) загальнокультурна і організаторська робота серед циганського населення, в тому числі – й на Україні. Для координації цієї роботи створювалось центральне управління і президія Спілки. У Спілці працювали три відділи: організаційний, культурний і виробничий. Спілка проіснувала всього 19 місяців і була ліквідована нібито за порушення нею фінансової звітності.

За свою коротку історію Спілка зуміла організувати 3 циганські школи (кожна на 85 осіб), відкрила два червоних кутка при робітничих клубах, один гурток по ліквідації не писемності [3, с. 69].

Таким чином, можна зробити висновок, що на території Української СРР у 20-ті роки існувало ряд громадських організацій національних меншин. Вони були невід'ємною частиною суспільно-політичного та економічного життя національних меншин. Необхідно відзначити досить розвинутий національний кооперативний рух, який водночас був однорідний та різнобічний за своїм характером, методами функціонування, завданнями та метою. Крім цього, на території України діяла мережа закордонних філантропічних організацій, які надавали матеріальну допомогу на різні потреби національним громадам республіки. Особливо це стосувалося єврейської та німецької меншин. Держава тримала процес розвитку громадської ініціативи різних національних груп у певних рамках і контролювала їх вплив на місцеве населення та місцеві органи влади, що стало причиною появи спеціального виборчого закону та ряду інструкцій щодо обмежень у праві обирати і бути обраним. Серед польських та німецьких селян Правобережної України функціонували таємні релігійні громадські організації. Вони боролися за збереження національної ідентичності через католицьку та протестантську релігію. Польські та німецькі організації були організаційно оформлені, але не мали централізованого керівництва і діяли у межах окремих населених пунктів.

Список використаних джерел

1. Бюлетень НКВД УССР. – 1925. – № 9.
2. Греки на Українських теренах (нариси з етнічної історії, документи, матеріали, карти). – К., 2000.
3. Данілін О. О. Проблеми циган України: історія, сучасність, практика їх вирішення / О. О. Данілін // Юрійський літопис. – 1996. – № 1.
4. Єременко Т. І. Польська національна меншина в Україні в 20–30 рр. XX століття / Т. І. Єременко. – К., 1994.
5. Журба М. А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (1920–30 рр.) / М. А. Журба. – К.: Науковий світ, 2002.
6. Котляр Ю. Польське населення Півдня України в добу нової економічної політики (1921–1929 рр.) / Ю. Котляр // Поляки на Півдні України: історія та сьогодення. – Київ–Миколаїв, 2008. – Т. 1.
7. Никольський В. Н. Комиссия изучения греческой национальности // Греки Украины: история и современность / В. Н. Никольский. – Донецк, 1991.
8. Прилуцький В. І. Небольшовицькі молодіжні об'єднання в УСРР в 20-ті рр. Історичні зошити АН України / В. І. Прилуцький. – К., 1993.
9. Прилуцький В. І. Молодь України в умовах формування тоталітарного ладу (1920–1939) / В. І. Прилуцький. – К., 2001.
10. Рябошапка А. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000) / А. Рябошапка. – Львів, 2001.
11. Тереньтьєва Н. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX ст.) / Н. Тереньтьєва. – К., 1999.
12. ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 258.
13. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 561.
14. Там само. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 99.
15. Там само. – Ф. 5. – Оп. 3. – Спр. 473.
16. Там само. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 1823.
17. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2930.
18. Ченцов В. В. Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920–1930-е годы / В. В. Ченцов. – М.: Готика, 1998.
19. Якубова Л. Д. Мариупольські греки (етнічна історія) 1778 р. – початок 30-х рр. XX ст.) / Л. Д. Якубова. – К., 1999.
20. Якубова Л. Соціально-економічне становище національних меншин в Україні в 20–30-х роках XX ст. / Л. Якубова. – К., 2004.

References

1. Byuletен' NKVD USSR. – 1925. – № 9.
2. Hreky na Ukrayins'kykh terenakh (narysy z etnichnoyi istoriyi, dokumenty, materialy, karty). – K., 2000.
3. Danilkin O. O. Problemy tsyhan Ukrayiny: istoriya, suchasnist', praktyka yikh vyrishennya / O. O. Danilin // Yuriyiv's'kyu litopys. – 1996. – № 1.
4. Yeremenko T. I. Pol's'ka natsional'na menshyna v Ukrayini v 20–30 rr. XX stolittya / T. I. Yeremenko. – K., 1994.
5. Zhurba M. A. Etnonatsional'ni ta mizhnarodni aspekty diyal'nosti hromads'kykh ob'yednan' ukrayins'koho sela (1920–30 rr.) / M. A. Zhurba. – K.: Naukovy svit, 2002.
6. Kotlyar Yu. Pol's'ke naseleння Pivdnya Ukrayiny v dobu novoy ekonomichnoyi polityky (1921–1929 rr.) / Yu. Kotlyar // Polyaky na Pivdni Ukrayiny: istoriya ta s'ohodennya. – Kyiv–Mykolayiv, 2008. – T. 1.
7. Nikol'skij V. N. Komissija izuchenija grecheskoj nacional'nosti // Greki Ukrainy: istorija i sovremennost' / V. N. Nikol'skij. – Doneck, 1991.
8. Pryluts'ky V. I. Nebil'shovyt's'ki molodizhni ob'yednannya v USSR v 20–ti rr. Istorychni zoшыty AN Ukrayiny / V. I. Pryluts'ky. – K., 1993.
9. Pryluts'ky V. I. Molod' Ukrayiny v umovakh formuvannya totalitarnoho ladu (1920–1939) / V. I. Pryluts'ky. – K., 2001.
10. Ryaboshapko A. Pravove stanovyshe natsional'nykh menshyn v Ukrayini (1917–2000) / A. Ryaboshapko. – L'viv, 2001.
11. Teren't'eva N. Greki v Ukraine: jekonomicheskaja i kul'turno–prosvetitel'skaja dejatel'nost' (XVII–XX st.) / N. Teren't'eva. – K., 1999.
12. TsDAVO Ukrainy. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 258.
13. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 561.
14. Tam samo. – F. 413. – Op. 1. – Spr. 99.
15. Tam samo. – F. 5. – Op. 3. – Spr. 473.
16. Tam samo. – F. 1. – Op. 1. – Spr. 1823.
17. Tam samo. – F. 1. – Op. 20. – Spr. 2930.
18. Chencov V. V. Tragicheskie sud'by. Politicheskie repressii protiv nemetskogo naselenija Ukrainy v 1920–1930-e gody / V. V. Chencov. – M.: Gotika, 1998.
19. Yakubova L. D. Mariupol's'ki hreky (etnichna istoriya) 1778 r. – pochatok 30–kh rr. XX st.) / L. D. Yakubova. – K., 1999.
20. Yakubova L. Sotsial'no–ekonomichne stanovyshe natsional'nykh menshyn v Ukrayini v 20–30–kh rokakh XX st. / L. Yakubova. – K., 2004.

Motrichuk R. G., art. Lecturer, Department of Economic Theory, Ukrainian State University of Finance and International Trade (Ukraine), motrichuk@ukr.net

National associations in the early 20-ies XX century

Using archival materials, periodicals and monographs nebolshhevitskikh examines the state of national public associations in the early 20-ies the twentieth century. Determined by their structure, the main influences on the national bulk of Ukraine. Inferred that in the territory of the Ukrainian SSR in the 20s there were a number of public organizations of national minorities. They were an integral part of the socio-political and economic life of national minorities. The state kept the development of social initiatives of the various ethnic groups within certain limits and monitor their impact on local communities and local authorities, which was the cause of a special electoral law and a series of instructions that have cut their right to elect and be elected. In the second half of the 1920s Communist Party authorities eliminated by bans and repression of all national governing associations in the USSR.

Keywords: social organization, national minorities, Communist Party regime, liquidation.

Мотричук Р. Г., старший преподаватель кафедры экономической теории, Украинский государственный университет финансов и международной торговли (Украина), motrichuk@ukr.net

Национальные общественные объединения в начале 20-х гг. XX века

Используя архивные материалы, периодические издания и монографии анализируется состояние неbolshhevitskikh национальных общественных объединений в начале 20-х гг. XX века. Определяется их структура, основные направления влияния на национальные громады Украины. Сделано вывод, что на территории Украинской ССР в 20-е годы существовало ряд общественных организаций национальных меньшинств. Они были неотъемлемой частью общественно-политической и экономической жизни национальных меньшинств. Государство держало процесс развития общественной инициативы различных националь-

ных групп в определенных рамках и контролировало их влияния на местное население и местные органы власти, что стало причиной возникновения специального избирательного закона и ряда инструкций, которые урезали их права избирать и быть избранным. Во второй половине 1920-х годов компартийные органы ликвидировали путем запретов и репрессий руководящего состава все национальные общественные объединения в СССР.

Ключевые слова: общественная организация, национальные меньшинства, компартийный режим, ликвидация.

* * *

УДК 94(477.51)“1920/1930”:316.334.5: 379.8

Топчій О. С.

асистент кафедри політичної історії,
Київський національний економічний університет
ім. В. Гетьмана (Україна, Київ), topchiy3007@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЧЕРНІГІВЩИНИ У КУЛЬТУРНО–ОСВІТНІХ ІНСТИТУЦІЯХ РЕГІОНУ В 1920–Х – НА ПОЧ. 1930–Х РР.

Проаналізовано зародження, становлення і розвиток мережі культурно–освітніх інституцій на Чернігівщині в 1920–х – поч.1930–х рр. та практичну діяльність в даних закладах сільської інтелігенції краю. Оскільки поле, на якому могли проявити себе сільські інтелігенти не відзначалося варіативністю, то, в 1920–ті роки фактично єдиним місцем і формою культурно–освітньої практики на селі (крім шкіл) стали сільські будинки і хати–читальні. Вони повинні були замінити українську “Просвіту”, сільські осередки якої були достатньо відомі ще з дореволюційного періоду. Вважаючи ці організації контрреволюційними, більшовики у різний спосіб домоглися їхнього закриття і в місті, і в селі. Селянські будинки повинні були стати єдиним центром політпросвітньої роботи на селі.

Ключові слова: сільська інтелігенція, Чернігівщина, хата–читальня, селянський будинок, політосвітня робота, сільськогосподарські гуртки.

Культурно–освітня робота на селі в перші десятиліття радянської влади була тісно пов’язана зі становленням та практичним функціонуванням розгалуженої мережі селянських будинків та хат–читалень в сільських місцевостях УСРР, де особливе місце, з огляду на аграрний характер, посідала Чернігівщина. Історіографія заявленої проблеми представлена переважно загальноукраїнськими розвідками в яких Чернігівщина згадується епізодично [2;11;16;17;26]. Натомість окреме дослідження стосовно регіону відсутнє.

Метою даної статті є висвітлення процесу організаційного оформлення та діяльності мережі “селянських будинків” (далі –сільбуд) і хат–читалень на Чернігівщині. Важливим аспектом проблеми є з’ясування місця і ролі сільської інтелігенції регіону в забезпеченні її стабільного функціонування з огляду на виключну роль таких закладів у практичному здійсненні культурно–освітньої політики радянської влади на селі. Для досягнення поставленої мети варто, насамперед, показати становлення мережі селянських будинків та хат–читалень, їх структуру та участь у їхній роботі сільської інтелігенції.

Культурно–освітня діяльність сільської інтелігенції Чернігівщини досліджуваного періоду характеризується жорсткою ідеологізацією усієї культурно–просвітницької роботи на селі. Вцілому, як зауважив М. Журба, культурно–просвітницька робота не була для більшовицького режиму самоціллю, а підпорядковувалася цілком прагматичним завданням ідеологічної обробки населення. Вона завжди проводилася у вигляді політпросвітницької діяльності [10, с. 34]. Для цього запроваджувався інститут районної інспектури політосвітньої роботи та районних методичних рад [25].

В дореволюційний період велику частину просвітницької роботи на селі виконувала Церква, однак з приходом нової влади проти неї почалися гоніння тому цю функцію повністю перебрала на себе сільська інтелігенція. В 1920–ті роки фактично єдиним місцем і формою культурно–освітньої практики на селі (крім шкіл) стали сільські будинки і хати–читальні. Останні були ніжні за статусом, однак за своїм функціональним призначенням майже ідентичні із сільбудом. Серед них були такі, що виконували завдання єдиного політосвітнього центру у селах, де не існувало сільбуду, і такі, що відкривались сільбудами на окраїнах сіл як допоміжні агітпункти [27, арк. 8 д]. Звичайно, хата–читальня була також центром партійно–комсомольських організацій села. У повоєнний період хати–читальні почали перетворюватися на колгоспні клуби та будинки й палаци культури і залишалися тільки в невеликих селах.

Основною метою діяльності селянських будинків проголошувалось поєднання селянства та сільськогосподарського пролетаріату з пролетаріатом міста в “єдину трудову сім’ю”. Безпосередньою задачею сільбуду було втягнення незаможників та сільських пролетарів у економічне будівництво радянської влади шляхом допомоги в організації сільського господарства і промисловості, а також колективних форм господарства. Так, в резолюції Першого з’їзду рад Чернігівської губернії про “організацію справи народної освіти в губернії” наголошувалось: “...хати–читальні мають бути в найглухших селах провідниками ідей комунізму та соціалістичної культури. Вони мають включати в своє відання всю сільську бідноту і влити світло науки в середовище темних з вини капіталу” [3, с. 332]. На 3–му районному з’їзді рад Бобровицького району Чернігівського округу також вказувалось на те, що головним центром роботи на селі повинен бути якраз сільбуд з гуртками та лекційною роботою. Для реалізації останніх слід було залучати вчительство та агрономів. З їх же допомогою планували посилити агропропаганду та санітарно–просвітницьку роботу через сільбуд та хату–читальню [23, арк. 6].

Сільбуду і хати–читальні повинні були замінити українську “Просвіту”, сільські осередки якої були достатньо відомі ще з дореволюційного періоду. Вважаючи ці організації контрреволюційними, більшовики у різний спосіб домоглися їхнього закриття і в місті, і в селі. Хоча спочатку радянська влада намагалась взяти товариство “Просвіта” під свій контроль і радянизувати його. Це дістало відображення у статуті організації. В документі, зокрема, наголошувалось, що установа має на меті поширення серед громадян соціалістичної культури шляхом “широкої культурно–освітньої праці” [7, арк. 56]. Крім того в статуті про селянські будинки зазначалось, що до роботи в політпросвітні відділи волосних і сільських селянських будинків “закликаються як дорадчики, серед інших, представники: ...“просвіти”...” [24, арк. 8д]. Однак, керівництво більшістю “Просвіт” чинило опір перетворенню їх в осередки виховання селян в дусі соціалізму. Тому було вирішено остаточно ліквідувати ці організації. Наприклад, загальні збори Лисківського КНС на Чернігівщині 3 травня 1923 року ухвалили: “Негайно організувати селянський будинок замість